

Faculty of Social Sciences
Institute of Social Studies and Research

Quarterly of Social Studies Research in Iran
Vol. 10, No. 3:949-973, Autumn 2021
Doi: 10.22059/JISR.2021.320206.1193

**Sociological Study of Modern and Religious Identity of
Students
(Case Study: University of Tehran Students)***

Mohammad Reza Ansari¹
Shahla Kazemipour²
Reza Ali Mohseni³

Received: November 23, 2020

Accepted: July 7, 2021

Abstract

Introduction: In this article, considering the field of study and gender, we seek to answer the question of how much identity is influenced by these two variables and what tendency is strengthened by strengthening each of the religious and modern identities? Based on the aspects related to the changes and implicit complexities in the status of identity, especially among students, the present study seeks to answer the main question of what is the relationship between the tendency towards modern values and religious identity among students.

Method: The method of this research is correlation and its statistical population is all students enrolled in the second semester of 1397 in the faculties of technology, art and social sciences of the University of Tehran as three disciplines from three different fields in the mother university and the

---

* Scientific-research article, extracted from the doctoral dissertation of sociology entitled "Sociological study of the sources of identity-based students of the University of Tehran Islamic Azad University of Tehran Center, Faculty of Social Sciences

1. PhD in Sociology, Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, mransari@ut.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Demography, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding author), skazemipour @ut.ac.ir

3. Associate Professor ,Department of Sociology, Faculty of Social Sciences , Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, mohseni.reza@iauctb.ac.ir

symbol of higher education in Iran. According to the size of the statistical population in different fields, 380 samples were selected by stratified random sampling. The data collection tool was a questionnaire whose validity was considered by the professors of social sciences and also the validity of the questionnaire through Cronbach's alpha test.

Finding: The results show that there is an inverse relationship between modern and religious identity, boys are more inclined to modern identity than girls. In further study, the difference between the means showed that there is a significant difference between the disciplines of the Faculty of Engineering and the disciplines of the Faculty of Arts in the tendency towards modern values. There is a significant difference between technical and art disciplines in the tendency towards religious values, so that technical students are more inclined towards the values of religious identity. This result is fully confirmed by the significance coefficient of 0.000. However, there is no significant difference between technical and social sciences students due to the fact that the significance coefficient is greater than 0.050. There is also a significant difference between art students and social science students, and social science students are more inclined to the values of religious identity. This result is reliable and generalizable to the statistical population due to the reliability coefficient of 0.001 which is less than 0.05. Interestingly, among students, technical tendencies compared to other students, tendency to modern values and religious values are more than other tendencies. The identity of students in these orientations is a combination and construction of the two mentioned values.

Conclusion: The quality of fluidity and interaction between the two categories of values has been internalized in students and can disrupt predictions of student behavior in future situations and also promise constructive interaction between two categories of resources within them. This article examines the formulation of identity as a fluid state under the influence of various sources that different people, especially student youths, who are in the most important stages of socialization. Numerous sources are very influential in shaping the identity of student youth. Although this article does not seek to create a dichotomy between modern identity and religious identity, it seeks to identify different formulations influenced by sources that have different weights among different groups of students. For this reason, in order to identify the elements and components affecting identity, these components can be distinguished from modern, national, religious, etc., but lived in practice and experience and based on the findings in the present study, it can be said that in general, these elements and components constitute the identity of students, so it cannot be reduced to one or two dimensions.

Keywords: Religious Identity, Modern Identity, Students, Gender, Field of Study

Bibliography

- Afsharian, Neda (2017), “**Predicting the formation of modern identity in female students based on the use of virtual social networks**”, *Communication Research*, No. 89: 121-147 (In Persian)
- Amin, M. and Babaei-Saroei, A. (1398), “**Assessing the collective identity of Iranians; Study of the ratio of media consumption and modern identity in the border cities of the country**”, *National Studies*, No. 79: 33-52. (In Persian)
- Azadarmaki, T. and Zare, M. (2016), “**University, Modernity and Religiosity**”, *Journal of Humanities and Social Sciences*, No. 2: 100-132 (In Persian)
- Castells, M. (2006), **The Age of Information, Power and Identity**, translated by Hassan Chavoshian, Volume 2, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications. (In Persian)
- Diyanat, M. and Dastranj, M. (1398), “**The Impact of Globalization on Women's Social Identity (Case Study: Women in Bandar Abbas)**”, *Quarterly Journal of Social Studies and Research in Iran*, No. 3: 557-250. (In Persian)
- Ghanbari-Barzian, A. and Hemmati, R. (2015), “**Religious Identity in Iranian Society: A Systematic Review of Studies (2013-2011)**”, *Applied Sociology*, No. 3: 117-138.
- Giddens, A. (1999), **Modernity and Personalization**, translated by Nasser Mofaghian, Tehran: Ney. (In Persian)
- Hajiani, E. and Darvishi, M. (2013), “**Study of Iranians' Tendency to Modern Identity**”, *Sociology of Social Issues in Iran*, No. 4: 39-65. (In Persian)
- Hatami, A. J. (1398), **Organization of personality from the perspective of national, religious, modern identities in two generations**, Master Thesis, General Psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shahid Beheshti University. (In Persian)
- Heidari A. and Ramezani Baseri, A. (2015), “**Study of the relationship between modern value orientation and religious identity and its gender comparison (Case study: high school students in Marvdasht)**”, *Quarterly Journal of Cultural Research Society*, No. 4: 29- 56. (In Persian)
- Held, D. & McGrew, A. (2007), **Globalization Theory, Cambridge: Polity.**
- Kaplan, D. H., & Herb, G. H. (2011), “**How geography shapes National Identities**”, *National Identities*, No 4: 349-360.
- Keiser, S. H. (2015), “**Religious identity and the perception of linguistic difference: The case of Pennsylvania German**”, *Language & Communication*, No. 42: 125- 134.

- Kroger, J. (2015), **Identity in Childhood and Adolescence**. In J. D. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Second Edition) (pp. 537-542). Oxford: Elsevier.
- Liebkind, K., Mhaonen, T. A., Varjonen, S., & Jasinskaja-Lahti, I. (2015), **Ethnic Identity, Psychology of**. In J. D. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Second Edition) (pp. 113-117). Oxford: Elsevier
- Lotfabadi, H. and Nowruzi, V. (2014), **“A Study of High School Students' Attitudes Towards Globalization and Islamic Identity”**, *Educational Innovations Quarterly*, No. 9: 88-119. (In Persian)
- Lowenthal, Miriam Kate; Andrew K Macleod and Marco Cinnirella(2001), **“Are women more religious than men? Gender differences in religious activity among different religious groups in the UK”**, *Personality and Individual Differences*,133-139. No.1.
- Mansour Nahad, A. (1396), **"Identity and Alienation"** Tehran: Aali Publications(In Persian)
- Mazidi, M.; Bagherian, F.; Nodehi, S. and P. Nejat (2015), **“Explicit and Implicit Levels of Religious, National and Modern Identities in the Personality Organization of Adolescents and Youth”**, *Applied Psychology Quarterly*, No. 3: 115-132. (In Persian)
- Mirzaei, H. and B. Nazari (2016), **“Value Systems and National Identity: A Case Study: High School Male Students in Miandoab in the Academic Year 1393-94”**, *Applied Sociology*, No. 4: 113-123. (In Persian)
- Mohammadzadeh, H. and Hajiani, E. (2017), **“Designing a model for measuring modern identity and validation in Iranian society”**, *Sociology of Social Institutions*, No. 9: 284-307.
- Mousavi, M. S. and F. S., Alamdar (2019), **“Study of the relationship between modernity and religiosity: (Study among selected girls from regions 1, 6 and 19)”**, *Quarterly Journal of Women and Family Studies*, No. 4: 159-189. (In Persian)
- Movahed, M. and Kavousi, F. (2017), **“Socio-cultural factors related to the national identity of adolescents in Ahvaz (a case study of students in Ahvaz)”**, *Quarterly Journal of National Studies*, No. 46: 113-132. (In Persian)
- Patacchini, E., & Zenou, Y. (2016), **“Racial identity and education in social networks”**, *Social Networks*, No 44: 85-94.
- Rahbar Ghazi, M.R.; Hatami, A. and A. Abbasi (2018), **“The relationship between virtual social networks and the transformation of collective identities (with emphasis on religious, national and modern identities)”**, *Quarterly Journal of Parliament and Strategy*, No. 95: 33-58. (In Persian)

- Siddiq Sarvestani, R. and Qaderi, S. (2009); “**Cultural, Social, Political Dimensions of Students' Identity Based on Traditional and Modern Components (by University of Education)**”, Cultural Research Quarterly, No. 8: 35-65.
- Scharma, D. (1979). **identity in Sociology**, Oxford: Oxford University Press.
- Tavassoli, G. (2001), **Sociological Theories**, Tehran: Samat Publications. (In Persian)
- Tomlinson, J. (2002), **Globalization and Culture**, translated by Mohsen Hakimi, Tehran: Cultural Research Office Publications. (In Persian)
- Wallerstein, E. (2010), **An Introduction to the Analysis of World Systems**, translated by Hossein Asgarian, Tehran: Abrar Institute for Contemporary International Studies and Research. (In Persian)
- Zandi, B.; Latifi, A.; Karimi F., Ali and M. R. Ahmadkhani (2016), “**Transformation of Identity and Renaming of Individuals: A Social Cognitive Survey**”, Quarterly Journal of Social Studies and Research in Iran, No. 3: 641-664. (In Persian)

مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران / دوره ۱۰، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰: ۹۴۹-۹۷۳

مطالعه جامعه‌شناختی هویت مدرن و دینی دانشجویان

(مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه تهران)*

محمد رضا انصاری^۱

شهلا کاظمی پور^۲

رضاعلی محسنی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۱۶

تاریخ دریافت: ۹۹/۹/۳

Doi: 10.22059/jisr.2021.320206.1193

چکیده

در جامعه ایرانی با تغییرات شگرف اجتماعی‌اش، هویت و منابع هویت‌ساز افراد به ویژه جوانان، همیشه مطمئن‌نظر سیاست‌گذاران فرهنگی و پژوهشگران بوده است. در این میان، تعارضات هنجاری به وجود آمده بین هنجارهای رسمی و غیررسمی از یک سو و هویت مدرن و دینی از سوی دیگر، ما را بر آن داشت که در پژوهش حاضر به مطالعه هویت مدرن و دینی دانشجویان به مثابه جوانان تأثیرگذار اجتماعی، پرداخته و به این پرسش اصلی پاسخ دهیم که بین هویت دینی و مدرن دانشجویان چه ارتباطی حاکم است؟ جامعه آماری تحقیق دانشجویان دانشگاه تهران با حجم نمونه ۳۸۰ نفر است. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که بین هویت مدرن و دینی رابطه معکوس وجود دارد و تمایل پسران به هویت مدرن بیش از دختران است. همچنین یافته‌ها نشان داد که بین رشته‌های دانشکده فنی و رشته-

---

* مقاله علمی - پژوهشی، مستخرج از رساله دکتری جامعه‌شناسی با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی منابع بنیان

هویتی دانشجویان دانشگاه تهران»، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز، دانشکده علوم اجتماعی

۱. دکتری جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

mransari@ut.ac.ir

۲. دانشیار گروه جمعیت‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

skazemipour@ut.ac.ir

۳. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

mohseni.reza@iauctb.ac.ir

های دانشکده هنر در گرایش به ارزش‌های مدرن اختلاف معنی‌دار وجود دارد و دانشجویان فنی در مقایسه با دو گروه دیگر و دانشجویان علوم اجتماعی در مقایسه با دانشجویان هنر گرایش بیشتری به ارزش‌های مدرن دارند؛ با بررسی ارزش‌های دینی نیز آشکار شد که دانشجویان رشته‌های فنی بیشترین تأثیرپذیری را دارند و همین امر نشان‌دهنده کیفیت سیال و تعامل‌گرایانه میان دو دسته از ارزش‌های مذکور است که در دانشجویان درونی شده و می‌تواند برهم‌زننده پیش‌بینی‌ها از رفتار دانشجویان در وضعیت‌های آتی باشد و هم نویدبخش تعاملی سازنده میان دو دسته از منابع هویت‌ساز سنتی و مدرن باشد.

واژه‌های کلیدی: هویت دینی، هویت مدرن، دانشجویان، جنسیت، رشته تحصیلی

مقدمه و طرح مساله

هویت از جمله کلیدی‌ترین مقولاتی است که در جامعه‌شناسی معاصر مورد بحث پژوهشگران قرار دارد؛ چرا که تغییرات روزافزون در منابع تأثیرگذار بر جامعه‌پذیری و سرعت بالا و عمقی چنین تأثیراتی، امکان بسنده‌کردن به الگوهای کلیشه‌ای و رایج را منع می‌کند. در حیات اجتماعی ایران، بررسی این موضوع از اهمیت ویژه‌ای در زمان حاضر برخوردار است. از این رو مسئله هویت، در دهه‌های اخیر، توجه زیادی را برانگیخته است. برنامه‌های رسمی دولتی، تألیفات، پژوهش‌ها و سمینارهای انجام‌شده در قلمرو موضوع هویت در این دهه‌ها، نشانگر اهمیت حیاتی هویت است. فراسوی این امر، حضور پرابلماتیک هویت در شرایط و ساختار اجتماعی و تأثیرگذاری آن در تصمیم‌گیری‌ها، سیاست‌گذاری‌ها و روابط فردی، گروهی و ملی سبب شده تا جدا از پارادایم فکری اندیشمندان و فارغ از توجه ایجابی و سلبی آن‌ها به موضوع هویت، خود را به‌مثابه یک مسئله اجتماعی بر علوم انسانی و پژوهشگران این حوزه تحمیل کند (صدیق‌سروستانی و قادری، ۱۳۸۸)

در جامعه معاصر ایران، منابع تأثیرگذار و تعیین‌کننده در سامان‌یافتن و شکل‌گیری سوره‌ها متنوع شده و تغییرات چشم‌گیری یافته است. از این رو لازم است این تحولات از منظری روشمند مورد تحلیل و ارزیابی قرارگیرد. نسل جوان امروز که در دانشگاه‌ها به تحصیل مشغولند، عمدتاً متولدین پس از جنگ هستند و تجربه انقلاب و جنگ را ندارند. تغییرات روزافزون و چشم‌گیر در عرصه ارتباطات و اطلاعات، بر فعالیت اقشار مختلف، خصوصاً نسل جوان دانشگاهی اثر گذاشته است. از سویی منابع دینی که دائماً از منابر و تریبون‌ها به تبلیغ

هنجارها و ارزش‌های دینی می‌پردازند، نیز بر همین اساس تنوع یافته و سوژه‌های جوان دانشگاهی را در معرض تأثیرات متفاوت و گاهی متضاد قرار داده است.

از این رو التقاط و تنوع از جمله مهم‌ترین مشخصه‌های وضعیت هویتی و هویت‌یابی جوانان در دوره اخیر است که مشخصه متفاوت‌شدن ساخت‌یابی آن از دوره‌های مربوط به دهه‌های قبل است. در ایران به مثابه جامعه‌ای که مذهب در آن نقش پررنگی دارد و انقلابی با ماهیتی مذهبی را در چهار دهه قبل از سر گذرانده، و آموزش‌های مذهبی در شکل‌های مختلف خصوصاً توسط رسانه‌ها و منابع رسمی ترویج می‌شود؛ به نظر نمی‌رسد، مذهب به عنوان منبع هویت‌ساز، اثرگذاری جایگاه خود را در هویت‌آفرینی برای افراد جامعه از دست داده باشد. اما آنچه توجه ویژه‌ای را می‌طلبد، کیفیت اثرگذاری آن در کنار سایر منابع از جمله منابع مدرن بر هویت‌یابی افراد به ویژه جوانان دانشگاهی است (منصورنهاد، ۱۳۹۶: ۸۴) اما تلفیق منابع بر بستر تغییرات پرسرعت و عمیق این تأثیر را متفاوت از گذشته می‌سازد. بنابراین، باید اذعان کرد که برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک، پایبندی و وفاداری به آن، اعتقاد و تمایل به مناسک و آیین‌های مذهبی فراگیر در فرایند شکل‌دهی هویت، همراه با کیفیتی متفاوت از گذشته، همچنان مؤثر است. منابع دینی، خصوصاً در شرایط معاصر و بر بستر تغییرات به-روزیافته، باز می‌تواند به تلاش انسان برای پاسخ به مسائل اساسی حیات دهد (لیبک‌اند، ۲۰۱۵: ۱۱۷-۱۱۳).

از سوی دیگر، جهانی شدن تأثیرات شگرفی بر هویت‌سازی داشته و یکی از مهم‌ترین منابع هویت‌آفرین تلقی می‌شود. «هویت مدرن، هویتی است که در عصر جدید و با اقتباس از الگوی جدید زندگی در کشورهای صنعتی شکل گرفته و با ویژگی‌های مادی‌گرایی همراه است» (حاتمی، ۱۳۹۵: ۶۳). در واقع هویت مدرن، ابتدا در نقش «دگر هویت دینی یا سنتی» مطرح شد، ولی به تدریج با ورود و تثبیت و هضم و جذب آن در جوامع، خود، جزئی از هویت افراد بلاخص جوانان که پذیرش بیشتری برای این نوع هویت داشتند، شد. آنچه که در این میان اهمیت توجه را دارد، این است که در جوامع در حال گذار از جمله ایران، به دلیل انسجام اجتماعی و اعتماد نهادی پایین، شاهد تعارضات بین هویت دینی که از سوی نهادهای رسمی تبلیغ می‌شود و هویت مدرن که غالباً از سوی این نهادها دیگری هویت دینی و در مقابل آن بر ساخت می‌شود، تعارض وجود دارد. این تعارضات در میان جوانان و دانشجویان که

زیست‌جهان‌های چندگانه دارند، و به دلیل استفاده فزاینده آنان از رسانه‌های مدرن، و از دست رفتن ایمان به قطعیت و جاودانگی امور در میان آنان، نمود بیشتری دارد. این مسئله ما را بر آن داشت تا در پی شناسایی ارتباط میان دو هویت دینی و مدرن برآییم. بنابراین مسئله اساسی مقاله حاضر بررسی رابطه بین هویت دینی و هویت مدرن در میان دانشجویان است.

ملاحظات نظری و تجربی تحقیق

هویت رکن مهم شکل‌گیری شخصیت و رفتار انسان و یکی از مهم‌ترین منابع شناخت بشری است (میرزایی و نظری، ۱۳۹۵؛ حاجیانی، ۱۳۸۷) دنیای امروز دنیایی فراری است که آهنگ تحولات اجتماعی در آن سریع‌تر از جامعه ماقبل نوین است و با ادغام در فرآیند جهانی، فرآیند شناخت در ابعاد مختلف، پیچیده‌تر نیز شده (گیدنز، ۱۳۸۷: ۴۵-۳۱) و تغییرات ساختاری عمیقی را در مقیاس اجتماعی همراه داشته است (هلد و مک‌گرو، ۲۰۱۵: ۱۸). گیدنز تأمل و بازاندیشی در مورد هویت را منحصر به دوران مدرن می‌داند و معتقد است در متن چالش‌های دنیای مدرن است که سنت و طبیعت مرجعیت خود را از دست می‌دهد و فرد در یک فضای آکنده از اطلاعات دائماً به تأمل در مورد هستی خود می‌پردازد (نش، ۱۳۸۲: ۹۱).

هویت مدرن: در ابتدا لازم به توضیح است که مبنای نظریه‌های هویت مدرن، نظریه‌های هویت است نه نظریه‌های مدرنیته. هر چند مدرنیته همچنان به مثابه زیربنای مفهومی هویت مدرن قلمداد می‌شود، اما باید بین نظریه‌های مدرنیته با نظریه‌های هویت مدرن تفاوت قائل شد. در کل می‌توان نظریه‌های هویت را به نظریات کلاسیک، تعاملگرایی نمادین، هویت اجتماعی، پساساختارگرا و نظریات دیگری که اخیراً مطرح شده است تقسیم‌بندی نمود. در نظریات کلاسیک موضوع هویت عمدتاً بصورت حاشیه‌ای مطرح می‌شود. برای مثال می‌توان به نظرات دورکیم و پارسونز اشاره کرد. در نظریات مکتب کنش متقابل نمادین، مفهوم «خود» را می‌توان به مثابه هویت در نظر گرفت که دارای منابع ویژه‌ای در هر جامعه یا نظام فرهنگی بوده و عناصر آن بر حسب زمینه‌ها، ساخت‌ها و فرایندهای جامعه‌پذیری متفاوت است. این نظریه هم به کنش و هم ساختار، توأمآ توجه دارد. پایه‌های مکتب کنش متقابل نمادین توسط جرج هربرت مید، چارلز هورتون کولی هربرت بلومر ایجاد و توسعه یافته است. در خصوص نظریه هویت اجتماعی می‌توان به آراء روزنبرگ اشاره کرد که بر مبنای عقاید مید و کولی شکل گرفته است. در کارهای روزنبرگ (۱۹۷۹) مفهوم «برداشت از خود» یا «خودانگاره» بیش از آن که ناظر به

ویژگی‌های هویت فردی شخص باشد، بیانگر ویژگی‌های اجتماعی او است (ریترز، ۱۳۷۴). نظریه‌پرداز دیگر هویت اجتماعی هنری تاجفل است. مبنای برداشت او نیز از هویت، آثار مید بوده است. تاجفل هویت اجتماعی را با عضویت گروهی پیوند می‌زند و عضویت گروهی را متشکل از سه عنصر می‌داند: عنصر شناختی (آگاهی از اینکه فرد به یک گروه تعلق دارد)، عنصر ارزشی (فرض‌های در مورد پیامدهای ارزشی مثبت و منفی عضویت گروهی) و عنصر احساسی (احساسات نسبت به گروه و نسبت به افراد دیگری که رابطه‌ای خاص با آن گروه دارند (نقل در: محمدزاده و حاجیانی، ۱۳۹۶)

هویت دینی: با تأمل در رابطه دین و هویت درمی‌یابیم که میان این دو نسبت وثیقی برقرار است. مذهب اساساً منابع شناختی، ایدئولوژیکی، جامعه‌شناختی و معنوی را برای هویت فراهم می‌آورد (فورو و دیگران، ۲۰۰۴). مذهب از گذشته تا کنون عامل به وجود آورنده هویت مشخص برای معتقدان خود و تمایز میان آن‌هایی بوده که بدان اعتقادی نداشتند. یعنی هویت انسان‌ها، با مذهب و دین‌شان شناخته می‌شود. یهودی، مسلمان و مسیحی بودن، هویت دینی انسان‌های مختلف را به نمایش می‌گذارند. هیچ منبع فرهنگی معنابخش دیگری به لحاظ تاریخی نتوانسته است به مانند دین در پاسخ به نیاز انسانی «هویت‌بایی»، رقابت کند. در نتیجه دین در مرکز هویت (سئول، ۱۹۹۹) فردی و گروهی قرار دارد. اریکسون اولین کسی بود که هویت دینی را به مثابه هویت فردی معرفی کرد. او به پتانسیل مذهب در رشد هویت اشاره کرده و معتقد است که مذهب جنبه مهمی از ماتریس اجتماعی - تاریخی است که هویت در آن شکل می‌گیرد (نقل در: قنبری و همتی، ۱۳۹۴)

امروزه یکی از مهم‌ترین مجادلات و ابهامات نظری و تجربی حل‌نشده در قلمرو تحلیل‌های جامعه‌شناختی، به چگونگی نسبت و جهت تأثیر گسترش ارزش‌های مدرن بر دین و هویت دینی افراد مربوط می‌شود. این امر به ویژه در مورد کشورهایی مثل کشور ما اهمیت دو چندان دارد. زیرا دین به لحاظ تاریخی یکی از عناصر عمده و تاریخی هویت ما ایرانیان است که ارزش‌های زنده و اساسی ما را پوشش می‌دهد. خصوصاً از ابعاد سیاسی و فرهنگی نیز این امر در حیات اجتماعی معاصر ایران، امری انکارناپذیر است، تا جایی که عده‌ای از اندیشمندان اجتماعی معتقدند نظم اجتماعی در ایران بدون فهم دقیق تأثیرگذاری دین اسلام و خصوصاً تشیع، فاقد بخشی از هویت واقعی خویش است زیرا تشیع با تمام ارکان فکری و فرهنگی این جامعه ارتباط دارد (توسلی، ۱۳۸۰: ۴۲).

در این مقاله ما با برجسته دانستن بعد فرهنگی مدرنیته که بیشتر بیانگر «پروسه تغییر در احساسات و ارزش‌ها» (اینکلس واسمیت، ۱۹۷۴: ۱۳۵) و «گسترش عقلانیت به عنوان مخرج مشترک همه ارزش‌های متضمن مدرنیته» (شارما، ۱۹۷۹: ۷۴) است، تنها به جهت‌گیری ارزشی و نگرشی مدرن در تقابل با جهت‌گیری ارزشی سنتی و رابطه آن با هویت دینی دانشجویان دانشگاه تهران می‌پردازیم؛ زیرا مطالعه پیرامون رابطه جهت‌گیری ارزشی مدرن و هویت دینی جوانان می‌تواند تا حد زیادی به شناخت بیشتر نوع رابطه این دو پدیده و پیامدهای دینی گسترش ارزش‌های مدرن در بین دانشجویان جامعه به ما کمک کند.

پیرامون هویت جوانان و دانشجویان در ایران چندین پژوهش انجام شده است. بر اساس تحقیق لطف‌آبادی و نوروژی (۱۳۹۳)، پسران بیش از دختران به پذیرش جهانی شدن تمایل نشان می‌دهند و نگرش منفعلانه بیشتری دارند. نتایج پژوهش آزاد ارمکی و زارع (۱۳۹۵) با عنوان «دانشگاه، مدرنیته و دینداری» که در شهر تهران در بین دانشجویان و گروه غیردانشجو انجام شده است، نشان‌دهنده دینداری دانشجویان و افراد غیردانشجو با اختلاف کم است. با این وجود، همه افراد از الگوی واحد دینداری پیروی نمی‌کنند. بدین لحاظ است که به کارگیری اصطلاح «دینداری چندوجهی» برای بیان وضعیت دینداری این دو گروه در تهران از اعتبار بیشتری برخوردار است. رهبر قاضی و همکارانش (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان «رابطه شبکه‌های اجتماعی مجازی و دگرگونی هویت‌های جمعی (با تأکید بر هویت دینی و مدرن)»، به این نتیجه رسیده‌اند که شبکه‌های اجتماعی تأثیر نسبتاً ضعیفی بر انواع مختلف هویت دارند. حیدری و رضانی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی رابطه جهت‌گیری ارزشی مدرن با هویت دینی و مقایسه جنسیتی آن (مورد مطالعه: دانش‌آموزان متوسطه شهر مرودشت)»، به این نتیجه رسیدند که میانگین نمره جهت‌گیری ارزشی مدرن و هویت دینی دختران بالاتر از میانگین نمره پسران و معنی‌دار بوده است. در کل بر اساس نتایج این تحقیق، بر خلاف مفروضات رایج نظریه دنیوی شدن، رابطه بین جهت‌گیری ارزشی مدرن و هویت دینی، حداقل در بین پاسخگویان این تحقیق، رابطه تقابلی نبوده است. افشاریان (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان «پیش‌بینی شکل‌گیری هویت مدرن در دانشجویان دختر بر اساس میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی» نتیجه گرفت که میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی، رابطه مثبت و معناداری با هویت مدرن و مؤلفه‌های آن دارد. حاجیانی و درویشی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «مطالعه گرایش ایرانیان به هویت مدرن» نشان می‌دهند نگرش ایرانیان به ارزش‌های

بنیادین مدرنیته نسبت به میانگین در حد متوسط است، اما نگرش آن‌ها به مدرنیسم و تمایل به غرب از میانگین پایین‌تر است؛ در حالی که دیدگاه آن‌ها نسبت به هویت جهانی بالاتر از حد میانگین است. این نتایج نشان می‌دهد در مجموعه ابعاد هویت مدرن در شاکله هویت ایرانی حضور قوی و جدی دارد و گرایش ایرانیان نسبت به ارزش‌های مدرنیته و جهانی‌شدن، جدی و قابل ملاحظه است.

در مجموع نقش و تأثیر شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌ها و دین در بینش نظری و نتایج پژوهش‌های متعدد مورد تأکید قرار گرفته است و بدون شک بر هویت مؤثرند. این موضوع را می‌توان بدون توجه به رهیافت نظری و به مثابه ویژگی‌های فرامکتبی بررسی هویت در نظر گرفت. در این بین برخی پژوهشگران نقش متغیرهای اسمی را نیز بررسی کرده‌اند و از بین آن‌ها تقریباً همه تأکید دارند که جنسیت نیز از عوامل مورد توجه است و تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زنان و مردان در برابر هویت و جذب مؤلفه‌های هویت مدرن و مذهبی متفاوت است. در میان گروه‌های مختلف جوانان خصوصاً دانشجویان، با توجه به حساسیت و تأثیرپذیری که دارند، دائماً در ارتباط با منابع ایجابیت‌بخش، معنادارکننده و سوق‌دهنده نظام‌های ارزشی، ذهنی، رفتاری و ترجیحات آن‌ها هستند. همان‌طور که اشاره شد، دین به مثابه مهم‌ترین منبع سنتی انتظام‌بخش و معنادارکننده در کنار منابع مدرن نقشی تأثیرگذار دارند. دوگانگی که در اینجا در میان منابع دینی و مدرن قلمداد شده، نه به معنای جدا بودن آن‌ها از یکدیگر، بلکه تعیین‌کنندگی آن‌ها در صورت‌بندی‌های متفاوتی که در هویت و برساخت‌های سیال آن در میان دانشجویان برجای می‌گذارد، متفاوت است. از این رو، با توجه به این برداشت‌ها و پیشینه‌ها، تلاش می‌شود تا صورت‌بندی‌های مربوط به هویت تحت تأثیر منابع مذکور به صورت روشمند مورد بررسی قرار گیرد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کمی با تکنیک پیمایش انجام شده است. جامعه آماری تحقیق کل دانشجویان ثبت نام شده در ترم دوم سال ۱۳۹۷ در دانشکده‌های فنی، هنر و علوم اجتماعی دانشگاه تهران به عنوان سه رشته از سه حوزه متفاوت در دانشگاه مادر و نماد آموزش عالی در ایران است که تعداد آن ۵۲۳۱ نفر می‌باشد. با توجه به حجم جامعه آماری در رشته‌های مختلف ۳۸۰ نفر نمونه به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند. ابزار گردآوری اطلاعات،

پرسشنامه که اعتبار آن از نظر اساتید علوم اجتماعی مورد بررسی و همچنین روایی پرسشنامه از طریق آزمون آلفای کرونباخ حاکی از پایایی پرسشنامه بود و در دو بعد هویت مدرن و دینی به ترتیب نمرات ۰/۷۲ و ۰/۸۸ کسب کرده که بیانگر انسجام درونی گویه‌های سنجش‌کننده این دو متغیر است.

یافته‌های پژوهش

پیش از بررسی داده‌های مربوط به هریک از متغیرهای مندرج در سوالات تحقیق، لازم است تا تصویری کلی از سیمای جامعه آماری ارائه شود. بر اساس یافته‌های پژوهش، بیشتر پاسخگویان دانشجویان پسر از دانشکده فنی بودند. دلیل این امر، وسعت جامعه آماری و تعداد زیاد دانشجویان این دانشکده است. نمونه آماری به تناسب کل جمعیت در هر طبقه جنسیتی و رشته انتخاب گردید. دانشجویان دانشکده فنی با ۷۰/۳ درصد بیشترین فراوانی را داشتند ۱۳/۴۷ درصد پاسخگویان دانشجویان دانشکده فنی و ۴/۲۱ درصد نیز به دانشکده علوم اجتماعی تعلق داشتند. و از طرف دیگر دانشجویان پسر با ۶۳/۱ درصد نسبت به دختران با فراوانی ۳۶/۹ درصد، از فراوانی بیشتری برخوردار بودند. درصد توزیعی در نمونه‌ها با وضعیت پراکنش جمعیت آماری در این سه حوزه تناسب دارد. از این رو، می‌توان نتایج تحقیق را به صورتی تعمیم‌گرایانه برای شناخت ریخت کلان وضعیت هویتی دانشجویان در میان دو گروه اصلی دختر و پسر و همچنین در سه رشته تحصیلی مهندسی، علوم اجتماعی و هنرهای زیبا به کار بست. پس از مرور سیمای کلان پاسخگویان و تطبیق آن با توزیع جمعیت واقعی دانشجویان در دو گروه جنسیتی و حوزه تحصیلی، باید به صورت مضمونی و محتوایی به اهم یافته‌هایی که به دست آمده و می‌تواند به مسائل تحقیق پاسخ دهد، پردازیم. همان‌طور که در جدول شماره ۱ ملاحظه می‌شود، نسبت میان هویت دینی و هویت مدرن که بر اساس شاخص‌های برآمده از ملاحظات نظری پیشین به دست آمد، معکوس است.

جدول ۱. روابط متقابل هویت‌های مدرن و دینی

هویت دینی	
P=- ۰/۲۳	هویت مدرن
Sig=۰/۰۰۰	

بر اساس یافته‌های پژوهش بین هویت مدرن و هویت دینی در بین دانشجویان دانشگاه تهران رابطه معکوس وجود دارد و با تقویت هر یک، دیگری تضعیف خواهد شد. این رابطه با توجه به ضریب اطمینان قابل تعمیم به جامعه دانشجویی است. البته این نتیجه به معنای آن نیست که میزان تاثیر منابع هویتی دانشجویان چه میزان است بلکه می‌توان نتیجه گرفت که ارتباط درونی این منابع معکوس است و هرچه هویت دانشجویان دینی‌تر باشد، از میزان مدرن‌بودن آن کاسته می‌شود. اما آنچه می‌تواند در این زمینه تبیین‌گر باشد که چگونه این رابطه معکوس را می‌توان در میان گروه‌های مختلف دانشجو، تبیین کرد، ارتباط میان هریک از دو هویت دینی و مدرن در میان دختران و پسران دانشجو است. در جدول شماره ۲، به بررسی اولین مورد، یعنی هویت مدرن بر اساس گروه‌های مختلف دختر و پسر دانشجو است.

جدول شماره ۲. تفاوت میانگین‌های هویت مدرن میان دختران و پسران دانشجو

جنس	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	انحراف از میانگین	sig
دختر	۱۴۰	۳/۷۹	۱/۳۹	۰/۱۱۷۷۵	۰/۰۰۰
پسر	۲۴۰	۴/۰۲	۱/۵۳	۰/۰۹۹۲۶	۰/۰۰۰

بر اساس داده‌های جدول شماره ۲، پسران ۰/۲۳ واحد نسبت به دختران گرایش بیشتری به ارزش‌های هویت مدرن دارند. این امر حاکی از آن است که همان‌طور که برخی پژوهش‌های پیشینی نیز تأیید می‌کنند، میزان اثرپذیری از منابع مدرن برای دانشجویان پسر بیشتر از دخترهاست. در پیمایش‌های عمومی یا پژوهش‌های ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارها نیز این امر تأیید می‌شود و میزان پایبندی به ارزش‌های مدرن مردان بیشتر از زنان و میزان دینداری زنان نسبت به مردان بیشتر است. با بررسی یافته‌های آماری و نظر به اینکه سطح معنی‌داری اختلاف بین دو گروه از ۰/۰۵ کمتر است بنابراین گرایش به ارزش‌های مدرن در دانشجویان پسر بیشتر است؛ بنابراین به احتمال ۹۵ درصد می‌توان نتیجه را به جامعه آماری تعمیم داد. از این رو، گرچه دو گروه پسر و دختر در فضاهای مختلف تحت تأثیر هنجارها، آموزش‌ها و مضامین هویتی مدرن هستند، اما پسرها بیشتر از دخترها از آن تأثیر می‌پذیرند. به نظر می‌رسد، همچنان نتایج پیمایش‌های عمومی مربوط به مقایسه میزان التزام و اثرپذیری پسران در مقایسه با دختران

نسبت به ارزش‌های مدرن بیشتر است. ساخت نظم اجتماعی در جامعه ایران، امکان تعامل بیشتر مردان نسبت به زنان را به دلیل موقعیت حرفه‌ای یا شغلی و همچنین شبکه‌ای از انتظارات که از مردان در خصوص تأمین مایحتاج خانواده‌ها وجود دارد، این امر را توجیه‌پذیر می‌کند. از جمله اهداف اصلی پسران در دانشگاه تأمین شغل و به همین دلیل گره خوردن این هدف با اقتضائات مدرن شدن است. در حالی که از دختران چنین انتظاری از تحصیل در دانشگاه نمی‌رود؛ حتی اگر شغلی داشته باشند، باز جامعه این انتظار را از پسران دارد و این امر آن‌ها را در ارتباط نزدیک‌تری با وجوه مدرن قرار می‌دهد. علاوه بر هویت مدرن، در جدول شماره ۳ به بررسی یافته‌های تحقیق در ارتباط با هویت دینی در میان گروه‌های دختر و پسر دانشجوی پرداخته شده است.

جدول شماره ۳. تفاوت میانگین‌های هویت دینی میان دختران و پسران دانشجوی

جنسیت	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	انحراف از میانگین	sig
دختر	۱۴۰	۲/۵۴	۱/۶۸	۰/۱۴۵	۰/۰۰۰
پسر	۲۴۰	۱/۵۰	۱/۵۶۸	۰/۱۰۱	۰/۰۰۰

بر اساس یافته‌های فوق، دخترها ۱/۰۴ واحد از پسران بیشتر در تعریف خود و صورت‌بندی هویتی، هویت خود را دینی می‌پندارند. این امر نیز با نتایج پیمایش‌های عمومی مطابقت دارد؛ چراکه میزان دینداری زنان در مقایسه با مردان بیشتر است. بر اساس یافته‌های فوق، سطح معنی داری از ۰/۰۵ کوچک‌تر است بنابراین نتیجه را می‌توان با اطمینان ۹۵ درصد، به جامعه آماری تعمیم داد. با توجه به ساختار جامعه و انتظاراتی که از مردان وجود دارد، آن‌ها بیشتر از زنان درگیر تقسیم کار برای ایفای نقش‌هایی می‌شوند که نیاز اجتماعی را برآورده می‌سازد. دورکیم نیز همین تبیین را برای این وضعیت در فرانسه توضیح می‌دهد که برای داده‌های به دست آمده در اینجا نیز قابل به‌کارگیری است. البته این امر به این معنی نیست که زنان کمتر از مردان مبادرت به تحصیل تخصصی حرفه‌ها می‌کنند، اما باید توجه داشت که ساخت اجتماعی ایران از مردان برای عهده‌داری نقش‌ها برای تأمین درآمد خانوار انتظاری دارد که از زنان چنین انتظاری ندارد. به همین دلیل، زنان شاغل معمولاً در تصمیم‌گیری برای صرف درآمدشان استقلال بیشتری دارند. این وضعیت زمینه برای اولویت‌داشتن منابع مدرن برای شکل‌دادن به هویت‌شان در مقابل

زنان را فراهم می‌کند. علاوه بر جنسیت، لازم است تا به فهم نوع رشته و تخصصی که دانشجویان در آن مشغول به تحصیل هستند نیز مورد آزمون قرار گیرد.

جدول شماره ۴. تفاوت میانگین‌ها در بررسی تفاوت گرایش به ارزش‌های مدرن بر اساس دانشکده محل تحصیل

مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معنی داری	
۸۳/۵۶۵	۲	۴۱/۷۸	۱۵/۳۳	۰/۰۰۰	بین گروه‌ها
۱۰۲۷/۰۱۱	۳۷۸	۲/۷۲۴			درون گروه‌ها
۱۱۱۰/۵۷۶	۳۸۰				کل

سطح معنی‌داری جدول نشان دهنده وجود اختلاف معنی‌دار در سه دانشکده نسبت به ارزش‌های مدرن است. با توجه به اینکه ضریب اطمینان از ۰/۰۵ کوچک‌تر است، می‌توان نتیجه را به احتمال ۹۵ درصد به جامعه آماری تعمیم داد، اما برای اینکه دقیقاً یک به یک دانشکده‌های محل تحصیل باهم مقایسه شوند از آزمون تعقیبی LSD استفاده کردیم که نتایج آن در جدول شماره ۵ مشاهده می‌شود.

جدول شماره ۵: بررسی آماری مقایسه میانگین‌های سه گروه دانشجویان براساس ارزش‌های مدرن

در سطح ۹۵ درصد فاصله اطمینان	ضریب اطمینان	انحراف استاندارد	اختلاف میانگین (I-J)	دانشکده محل تحصیل	
				(I)	(J)
کران پایین	کران بالا			هنر	فنی
۰/۶۸۹	۱/۵۱۶	۰/۲۱۰	*۱/۱۰۳۲	اجتماعی	هنر
-۰/۸۸۰	۰/۳۱۷	۰/۳۰۴	-۰/۲۸۱	اجتماعی	اجتماعی
-۱/۵۱۶	-۰/۶۸۹	۰/۲۱۰	*-۱/۱۰۳	اجتماعی	هنر
-۲/۰۵۵	-۰/۷۱۳	۰/۳۴۱	*-۱/۳۸۴	اجتماعی	اجتماعی
۰/۳۱۷	۰/۸۸۰	۰/۳۰۴	۰/۲۸۱	اجتماعی	اجتماعی
۰/۷۱۳	۲/۰۵۵	۰/۳۴۱	*۱/۳۸۴	اجتماعی	هنر

*اختلاف میانگین در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار است.

نتایج آزمون تعقیبی، نشان‌دهنده اختلاف معنی‌دار بین سه دانشکده فنی، دانشکده هنر و دانشکده علوم اجتماعی است به این معنا که بین رشته‌های دانشکده فنی و رشته‌های دانشکده هنر در گرایش به ارزش‌های مدرن اختلاف معنی‌دار وجود دارند و دانشجویان فنی گرایش بیشتری به ارزش‌های مدرن دارند. این مطلب با توجه به ضریب اطمینان قابل قبول است، اما بین دانشجویان دانشکده فنی و علوم اجتماعی اختلاف معناداری دیده نمی‌شود چون ضریب اطمینان از ۰/۰۵ بزرگ‌تر است. بین گرایش دانشجویان دانشکده هنر و دانشکده علوم اجتماعی نیز اختلاف معنی‌دار وجود دارد. ضریب اطمینان ۰/۰۵ حاکی از این نکته است که دانشجویان رشته‌های علوم اجتماعی به شکل معنی‌داری از دانشجویان هنر گرایش بیشتری به ارزش‌های مدرن دارند. همان‌طور که در مورد جنسیت نیز نقل شد، عامل تبیین درگیر شدن افراد در موقعیت‌های قابل انتظاری است که باید عهده‌دار نقش‌های متفاوت برای برآوردن نیازهای گوناگون در فضای تقسیم کار جدید باشند. دانشجویان در حال تحصیل در رشته‌های فنی، به همین دلیل بیشتر از سایر گرایش‌های تحصیلی هویت‌شان با ارزش‌های مدرن تعیین می‌یابد. دانشجویان علوم اجتماعی به دلیل آشنایی با مفاهیم و الگوهای مرتبط با شرایط مدرن و تمایزات مربوط به آن، به نظر می‌رسد، در معرض ارزش‌های مدرن قرار دارند. البته این وضعیت به معنای آن نیست که همین وضعیت در گرایش به ارزش‌های دینی در تعیین‌بخشیدن به هویت آنها نیز وجود دارد. همان‌طور که پیشتر نیز اشاره شد، هویت دانشجویان از گرایش به هر دو دسته ارزش‌های دینی و مدرن تشکیل شده است و به صورت کلان، نسبت میان آنها نیز بر اساس آزمون پیرسون که نتیجه آن در جدول شماره ۳ منعکس شده بود، معکوس است؛ اما باید توجه داشت که از این داده‌ها نمی‌توان نتیجه گرفت که با فهمیدن وضعیت ارزش‌های مدرن یا دینی در تعیین‌بخشیدن به هویت دانشجویان، می‌توان نتیجه معکوس گرفت و همان ترتیب را به نحوی معکوس تعمیم داد.

جدول شماره ۶: تفاوت میانگین‌ها در بررسی تفاوت گرایش به ارزش‌های هویت دینی بر اساس دانشکده محل تحصیل

مجموع مربعات	درجه آزادی	مربع میانگین	F	سطح معنی داری
۱۴۰/۲۱۱	۲	۷۰/۱۰۶	۱۸/۲۷۲	۰/۰۰۰
۱۴۴۶/۴۷۰	۳۷۸	۳/۸۳۷		
۱۵۸۶/۶۸۲	۳۸۰			

آمار جدول فوق، نشان‌دهنده اختلاف معنی‌دار بین تحصیل در دانشکده‌های سه‌گانه و گرایش به ارزش‌های هویت دینی است چون ضریب اطمینان با سطح معنی‌داری ۹۵ درصد این فرضیه را تأیید می‌کند؛ بنابراین برای بررسی بیشتر از آزمون‌های تعقیبی استفاده می‌کنیم تا دو به دو رشته‌ها را باهم مقایسه نماییم. نتایج این مقایسه در جدول زیر منعکس شده است.

جدول شماره ۷. مقایسه میانگین‌های سه گروه دانشجویان براساس ارزش‌های هویت دینی

در سطح ۹۵ درصد فاصله		ضریب اطمینان	انحراف استاندارد	اختلاف میانگین (I-J)	(J)دانشکده محل تحصیل	(I)دانشکده محل تحصیل
اطمینان	کران بالا					
۱/۹۹۶	۱/۰۱۵	۰/۰۰۰	۰/۲۴۹	*۱/۵۰۵	هنر	فنی
۰/۹۱۶	-۰/۵۰۴	۰/۵۶۹	۰/۳۶۱	۰/۲۰۵	اجتماعی	
-۱/۰۱۵	-۱/۹۹۶	۰/۰۰۰	۰/۲۴۹	*-۱/۵۰۵	فنی	هنر
-۰/۵۰۳	-۲/۰۹۶	۰/۰۰۱	۰/۴۰۵	*-۱/۳۰۰	اجتماعی	
۰/۵۰۴	-۰/۹۱۶	۰/۵۶۹	۰/۳۶۱	-۰/۲۰۵	فنی	اجتماعی
۲/۰۹۶	۰/۵۰۳	۰/۰۰۱	۰/۴۰۵	*۱/۳۰۰	هنر	

*اختلاف میانگین در سطح ۰,۰۵ معنی‌دار است.

آمار جدول شماره ۷ نشان‌دهنده اختلاف معنی‌دار بین رشته‌های فنی و هنر در گرایش به ارزش‌های دینی است به طوری که دانشجویان فنی گرایش بیشتری به ارزش‌های هویت دینی دارد. این نتیجه را ضریب معنی‌داری ۰/۰۰ کاملاً تأیید می‌کند. ولی بین دانشجویان رشته‌های فنی و علوم اجتماعی با توجه به اینکه ضریب معنی‌داری از ۰/۰۵۰ بزرگ تر است، اختلاف معنی‌داری دیده نمی‌شود. بین دانشجویان هنر و دانشجویان علوم اجتماعی نیز اختلاف معنی‌دار است و دانشجویان رشته‌های علوم اجتماعی گرایش بیشتری به ارزش‌های هویت دینی نشان می‌دهند. این نتیجه با توجه به ضریب اطمینان ۰/۰۰۱ که کوچک‌تر از ۰/۰۵ است قابل اعتماد و

تعمیم به جامعه آماری است. جالب توجه اینجاست که در میان دانشجویان گرایش‌های فنی در مقایسه با سایر دانشجویان، گرایش به ارزش‌های مدرن و ارزش‌های دینی بیشتر از سایر گرایش‌هاست. هویت دانشجویان در این گرایش‌ها ترکیبی و برساختی از دو دسته ارزش‌های مدرن و دینی است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله به مطالعه صورت‌بندی هویت به مثابه وضعیتی سیال تحت تأثیر منابع متعددی که افراد مختلف خصوصاً جوانان دانشجو که در مهم‌ترین مراحل جامعه‌پذیری هستند، پرداخته شده است. منابع متعدد در شکل‌دادن به هویت جوانان دانشجو، بسیار تأثیرگذار هستند. این مقاله درصدد ایجاد دوگانه بین هویت مدرن و هویت دینی نبوده، اما به دنبال شناخت صورت‌بندی‌های متفاوت تحت تأثیر منابعی است که وزن متفاوتی در میان گروه‌های مختلف دانشجو دارند. به همین دلیل، در راستای شناخت عناصر و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر هویت می‌توان این مولفه‌ها را با عناوین مدرن، ملی، دینی و ... از هم دیگر تفکیک کرد اما در مقام عمل و در تجربه زیسته و با استناد به یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان گفت که در مجموع این عناصر و مؤلفه‌ها هویت دانشجویان را تشکیل می‌دهد بنابراین قابل تقلیل به یک یا دو بعد نیستند.

بحث از هویت از جمله مهم‌ترین مسائلی است که به دلیل کثرت منابع و همچنین بروز تغییرات ژرف در شیوه رفتار گروه‌ها و اقشار در جامعه معاصر مورد توجه پژوهشگران علوم اجتماعی قرار گرفته است. گاهی بروز برخی تغییرات پیش‌بینی‌نشده آن‌ها را غافل‌گیر می‌کند و فاز پژوهشی جدیدی را پیش پای آن‌ها می‌گشاید. جامعه ایران در وضعیت کنونی درگیر تغییرات ژرفی است که از سویی آن‌ها را متوجه منابع در حال تحول و در دسترس مدرن می‌سازد و از سوی دیگر، ارزش‌های دینی از جانب منابع مختلف رسمی و غیررسمی ترویج می‌شود. هویت پدیده‌ای چندوجهی است و در هر دوره یا مرحله‌ای اثر عوامل مختلف بر آن دیده می‌شود. زمانی وجه دینی و زمانی دیگر وجه ملی غالب است. در یک جمع‌بندی کلی می‌توان خاطر نشان کرد که ما شاهد دو پدیده هم‌گرایی و واگرایی در هویت‌یابی هستیم (زندگی و همکاران: ۱۳۹۹: ۳۷) این وضعیت، باعث شده که نتوان به راحتی درباره وضعیت هویتی ایرانی‌ها به صراحت نتایجی که قبلاً بیان می‌شد، را طرح کرد. حتی در نظریات پیشین هم

اختلافاتی دیده می‌شود؛ از جمله با توجه به اینکه جامعه ایران بیش از ۱۰۰ سال است که فرایند مدرن شدن را آغاز کرده اما نظرات متفاوتی در مورد مدرن یا سنتی بودن آن وجود دارد. عده‌ای معتقدند جامعه ایران یک جامعه مذهبی با منابع معرفتی و هویت سنتی است. عده‌ای دیگر معتقدند به جامعه‌ای در حال گذار و عده‌ای هم، معتقد به مدرن بودن ایران هستند. رویکردهای متعددی هم‌زمان با بروز تغییراتی که نشان‌دهنده تأثیرپذیرفتن ایرانیان از منابع مدرن یا دینی است، تولید و منتشر می‌شود. پرسش اصلی مقاله حاضر معطوف به وضعیت هویتی دسته‌ای از مهم‌ترین اقبال در معرض هر دو منبع هویت‌ساز مذکور است. دانشجویان دانشگاه تهران به عنوان نماد آموزش عالی در ایران در سه دانشکده فنی، هنر و علوم اجتماعی در دو گروه زنان و مردان، جمعیت آماری تحقیق حاضر را تشکیل می‌دهند. این مقاله با این رویکرد که ایران جامعه‌ای است که هم منابع معرفتی دینی و هم منابع معرفتی جدید (عقلانیت و شک بنیادی) در آن کمابیش کنار هم قرار گرفته‌اند و شکل‌دهنده ساختار اجتماعی، نهادها، الگوهای رفتاری و هویت‌یابی هستند، درصدد شناسایی و بررسی وضعیت هویتی دانشجویان برآمد. در رابطه با موضوع مورد بررسی در این مقاله باید تصریح کرد که جمعیت نمونه دانشگاهی به هویت مدرن بیشتر گرایش نشان داد و داده‌ها حکایت از تأیید این ادعا دارد؛ باید پذیرفت کنشگران در یک نظام اجتماعی نمی‌توانند بی‌اعتنا و بی‌توجه به هویت‌های مختلف و زیست‌جهان‌های اطرافشان باشند. به عبارتی در شرایط طبیعی دانشجویان خصوصاً در فضای دانشگاه به صورت خاص و فضای جامعه به صورت عام، با انواع مدل‌ها، الگوها و هویت‌های فرهنگی آشنا شده و از طریق فرایندهای جامعه‌پذیری، اثرپذیری از قدرت سیاسی، رسانه‌ها، عوامل طبیعی و جغرافیایی همگی آن‌ها را به تدریج (و در طول زمان) درونی کرده خود را متعهد و متعلق به آن‌ها تصور می‌کنند.

شاید بتوان گفت وجود این چندگانگی فرهنگی ظرفیت بالای ترکیب‌پذیری و ترکیب‌سازی و توانایی اشتقاق‌پذیری ایرانیان را بیان می‌کند. این شرایط موجب شده است تا مردم ایران حتی در نقاط سرنوشت‌ساز تاریخی و مقاطع مهم و نقاط عطف هم توأمأ عناصر فرهنگی مختلف را پیگیری و احیاء و بازتولید نمایند. این مطالعه نشان می‌دهد همچنان علی‌رغم اولویتی که ارزش‌های مدرن نسبت به ارزش‌های دینی در تعیین‌بخشیدن به هویت جوانان و گرایش‌هایشان دارد، آنچه اولویت یافته ترکیبی متنوع از هر دو منبع است. خصوصاً مورد دانشجویان پسر دانشکده‌های فنی جالب توجه است. دانشجویان گرایش‌های فنی، گرچه بیشتر از سایر

دانشجویان هنر یا علوم اجتماعی به ارزش‌های مدرن گرایش دارند، اما ارزش‌های مذهبی نیز برای‌شان اهمیت بالایی دارد. اگر از اولویت ارزش‌های مدرن نزد این دانشجویان بگذریم، همچنان وضعیت متنوعی را در تعیین‌بخشی ارزش‌های دینی در میان این گروه شاهدیم. به نظر می‌رسد، می‌توان این ایده را در مورد دانشجویان دانشگاه تهران مطرح ساخت که وضعیت هویتی آن‌ها ترکیبی و سیال است اما نه به این معنی که بخواهیم همه منابع را در هویت‌یابی آن‌ها مؤثر بدانیم (مانند فردی که نتوانسته به نتیجه‌ای برسد و سهمی به هر یک از منابع می‌دهد)؛ بلکه باید بدانیم وضعیت هویتی دانشجویان دانشگاه تهران برخلاف تضادها و تنش‌هایی که گاهی میان الگوهای هویتی رایج و دارای تربیون وجود دارد، از هردو، سهمی عجیب و سیال می‌پذیرد. این امر شاید پیش‌بینی‌پذیری رفتارهای آن‌ها را با مشکلاتی روبرو سازد. شاید نیز امیدبخش آینده‌ای برای زیست مسالمت‌آمیز رویکردهای درونی‌شده مدرن و دینی درون دانشجویان و طبیعتاً در فضای تعاملی فی‌مابین آن‌هاست.

منابع

- آزادارمکی، تقی و زارع، مریم (۱۳۹۵)، «دانشگاه، مدرنیته و دینداری»، دو فصلنامه پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، شماره ۲: ۱۰۰-۱۳۲
- افشاریان، ندا (۱۳۹۶)، «پیش‌بینی شکل‌گیری هویت مدرن در دانشجویان دختر بر اساس میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی»، پژوهش‌های ارتباطی، شماره ۸۹: ۱۲۱-۱۴۷
- امین، محسن و بابایی‌سارویی، علیرضا (۱۳۹۸)، «سنجش هویت جمعی ایرانیان؛ مطالعه نسبت مصرف رسانه ای و هویت مدرن در شهرهای مرزی کشور»، مطالعات ملی، شماره ۷۹: ۳۳-۵۲
- تاملینسون، جان (۱۳۸۱)، جهانی شدن و فرهنگ، ترجمه: محسن حکیمی، تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۸۰)، نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران: انتشارات سمت.
- حاتمی، امیرجلال (۱۳۹۸)، سازمان‌یافتگی شخصیت از منظر هویت‌های ملی، مذهبی، مدرن در دو نسل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته روانشناسی عمومی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهیدبهشتی
- حاجیانی، ابراهیم و درویشی، محسن (۱۳۹۲)، «مطالعه گرایش ایرانیان به هویت مدرن»، جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، شماره ۴: ۳۹-۶۵.
- حیدری آرمان و رضانی باصری، عباس (۱۳۹۴)، «بررسی رابطه جهت‌گیری ارزشی مدرن با هویت دینی و مقایسه جنسیتی آن (مورد مطالعه: دانش آموزان متوسطه شهر مرودشت)»، فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، شماره ۴: ۲۹-۵۶.
- دیانت، محسن و دسترنج، منصوره (۱۳۹۸)، «تأثیر جهانی شدن بر هویت اجتماعی زنان (مورد مطالعه: زنان شهر بندرعباس)، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، شماره ۳: ۵۵۷-۲۵۰.
- رهبرقاسمی، محمود رضا؛ حاتمی، عباس و امین عباسی (۱۳۹۷)، «رابطه شبکه‌های اجتماعی مجازی و دگرگونی هویت‌های جمعی (با تأکید بر هویت دینی، ملی و مدرن)»، فصلنامه مجلس و راهبرد، شماره ۹۵: ۳۳-۵۸.
- زندی، بهمن؛ لطیفی، آناهیتا؛ کریمی‌فیروزجانی، علی و محمدرضا احمدخانی (۱۳۹۹)، «دگردیسی هویت و تغییر نام اشخاص: یک بررسی نام‌شناختی اجتماعی»، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، شماره ۳: ۶۴۱-۶۶۴.

- صدیق سروستانی، رحمت‌الله و قادری، صلاح‌الدین (۱۳۸۸)؛ «ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی هویت دانشجویان بر مبنای مؤلفه‌های سنتی و مدرن (به تفکیک دانشگاه محل تحصیل)»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره ۸: ۳۵-۶۵.
- قنبری‌برزیان، علی و همتی، رضا (۱۳۹۴)، «هویت دینی در جامعه ایرانی: مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده (۱۳۸۰-۱۳۹۲)»، جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۳: ۱۱۷-۱۳۸.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵)، عصر اطلاعات، قدرت و هویت، ترجمه: حسن چاوشیان، جلد ۲، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸)، تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نی
- لطف‌آبادی، حسین و نوروزی، وحیده (۱۳۹۳)، «بررسی نگرش دانش‌آموزان دبیرستانی به جهانی شدن و هویت اسلامی»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۹: ۸۸-۱۱۹.
- محمدزاده، حمیدرضا؛ حاجبانی، ابراهیم (۱۳۹۶)، «طراحی مدل سنجش هویت مدرن و اعتباریابی در جامعه ایران»، جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، شماره ۹: ۲۸۴-۳۰۷.
- مزیدی، مهدی؛ باقریان، فاطمه؛ نودهی، سوسن و پگاه نجات (۱۳۹۴)، «سطوح آشکار و ضمنی هویت‌های دینی، ملی و مدرن در سازمان یافتگی شخصیت نوجوانان و جوانان»، فصلنامه روان‌شناسی کاربردی، شماره ۳: ۱۱۵-۱۳۲.
- منصور نهاد، علی (۱۳۹۶)، «هویت و بیگانگی» تهران: انتشارات عالی
- موحد، مجید و کاووسی، فرزانه (۱۳۹۶)، «عوامل فرهنگی-اجتماعی مرتبط با هویت ملی نوجوانان شهر اهواز (مطالعه موردی دانش‌آموزان شهر اهواز)»، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۴۶: ۱۱۳-۱۳۲.
- موسوی، مرضیه سادات و فاطمه سادات، علمدار (۱۳۹۸)، «بررسی رابطه نوگرایی و دینداری: (مطالعه در بین دختران منتخب از مناطق اوهواز)»، فصلنامه زن و مطالعات خانواده، شماره ۴: ۱۵۹-۱۸۹.
- میرزایی، حسین و بابک نظری (۱۳۹۵)، «نظام‌های ارزشی و هویت ملی مطالعه موردی: دانش‌آموزان پسر متوسطه شهر میاندوآب در سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳»، جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۴: ۱۱۳-۱۲۳.
- والرشتاین، امانوئل (۱۳۸۹)، مقدمه‌ای بر تحلیل نظام‌های جهانی، ترجمه حسین عسگریان، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- Held, D. & McGrew, A. (2007), *Globalization Theory*, Cambridge: Polity.
- Kaplan, D. H., & Herb, G. H. (2011), "How geography shapes National Identities", *National Identities*, No 4: 349-360.

- Keiser, S. H. (2015), "Religious identity and the perception of linguistic difference: The case of Pennsylvania German", *Language & Communication*, No. 42: 125- 134.
- Kroger, J. (2015), *Identity in Childhood and Adolescence*. In J. D. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)* (pp. 537-542). Oxford: Elsevier.
- Liebkind, K., Mhãonen, T. A., Varjonen, S., & Jasinskaja-Lahti, I. (2015), *Ethnic Identity, Psychology of*. In J. D. Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)* (pp. 113-117). Oxford: Elsevier
- Patacchini, E., & Zenou, Y. (2016), "Racial identity and education in social networks", *Social Networks*, No 44: 85-94.
- Lowenthal, Miriam Kate; Andrew K Macleod and Marco Cinnirella(2001), "Are women more religious than men? Gender differences in religious activity among different religious groups in the UK", *Personality and Individual Differences* .No 1. 133-139.
- Scharma,D. (1979). *identity in Sociology*, Oxford: Oxford University Press.